

Tanulmányok

DEÁK FERENC 1848-BAN

Gergely András

az MTA doktora, egyetemi tanár, ELTE – drgergely@freemail.hu

Deák Ferenc, mint ismeretes, 1848-ban, a kor és a kortársak felhívására lépett ki mintegy ötéves, a büntető törvénykönyv kidolgozására kiküldött országgyűlési választmány munkájának befejezése (1843) óta tartó politikai passzivitásából. Nem volt teljesen tétlen az 1840-es évek közepén sem, hiszen részt vett megyéje politikai életében, ott az egész ország liberális közvéleménye számára irányadó beszédeket tartott, támogatta a társadalmi és iparfejlesztő egyesületeket, köztük a politikailag oly fontos *Védegyletet*, élénk levelezést folytatott, végül, de nem utolsósorban 1847 tavaszán ő szerkesztette végleges formába az alapjában Kossuth által fogalmazott *Ellenzéki Nyilatkozatot*. Viszonylagos volt tehát ez a passzivitás, amelynek okai között betegségét illetve politikai szkepszisét – különböző hangsúlyokkal – emeli ki a történetírás.

Deákot az 1848-as forradalom újra a politikai élet középpontjába katapultálta. Metaforánk szinte szó szerint értendő, hiszen az első impulzus Zala követeinek március 4-i követjelentése nyomán érte, amely pontosan érzékelte Kossuth március 3-i beszédének forradalmi jelentőségét, és Deákot az országgyűlési követség azonnali elvállalására szólította fel. Ennek nyomán Zala a legrövidebb időn belül, március 16-ra megyegyűlést hir-

detett, amely felkérte Deákot: menjen fel Pozsonyba. Ekkorra futott be Batthyány március 14-én indított futára, Wenckheim Béla, s vele szinte egy időben levél formájában az országgyűlés mintegy hatvan küldöttének együttes kérése, amely szerint „szükségünk van Rád s bizton várjuk minél előbbi jelenlétet”.

Deák már a március 16-i közgyűlés másnapján útra kelt. Először Pestnek indult, hogy ott tájékozódjék, majd onnan Pozsonyba hajózott, ahova 20-án érkezett, még mindig hamarabb, mint követi megbízólevele, amelyet a március 22-i zalai követválasztás másnapján hozott meg a futár. Batthyány azonnal konzultált vele, hiszen csak rá várt, hogy kihirdethesse kormánya névsorát. Mint ismeretes, Deák elvállalta az igazságügy-miniszterséget a leendő kormányban.

Innen kezdhetjük tehát témánk tárgyalását, amelynek első szakasza Deák követi működésének lezárultáig tart. Ezt követi öt hónapos igazságügy-miniszteri periódusa, április 11. és szeptember 11. között. Végül pontosan az év utolsó napjáig, december 31-ig Deák aktív országgyűlési képviselő volt. E harmadik időszakból, visszatekintve az előzőekre is, két témát emelünk ki: Deák álláspontját a jobbagyfelszabadítás elrendezését, illetve az államjogi kérdést illetően.

Deák az utolsó rendi országgyűlésen

Deák március 23-án vette kézhez megbízólevelét, s még aznap felszólalt. Az ösiség eltörlése volt napirenden, az egyik legfontosabb reformkövetelés, amelyet – Széchenyi indítványára – az *uti possidetis* elve alapján, vagyis akként kívántak rendezni, hogy kinek a kezén van éppen a birtok, az lesz a tulajdonos. Deák arra hívta fel a figyelmet, hogy így a zálogbirtokok sem kerülhetnek vissza eredeti gazdjukhoz, rengeteg ideiglenes megállapodás az éppen használókat tenné birtokossá. Minden ilyen körülményre figyelemmel tehát nem lehet most részletes törvényt fogalmazni. Mondják ki az ösiség eltörlését, de bízzák meg a kormányt azzal, hogy a következő országgyűlésre terjessze be a polgári törvénykönyvet, amely minden ezen kérdéseket elrendezi. Így is történt. A történet jól mutatja, hogy mit is értett Deák azon, hogy a márciusi átalakulás során számos törvényt elhamarkodva hoztak: a jogi összefüggéseket, következményeket nem vették mindig figyelembe. Deák ugyanakkor a leghatározottabban elutasította, hogy a már kész tervezetek újra tárgyalás alá, módosításra kerüljenek – ebből megint több kár, mint haszon támadna – hangoztatta.

A következő napokban azután Deák nem országgyűlési szónoki, törvényalkotói képességeit csillogtatta, hanem egy olyan másik, országgyűléshez köthető politikai tulajdonságát, amellyel korábban is, későbbben is tündökölt: a nevezetes országgyűlési *traktátusokra* gondolunk, vagyis arra a folyamatra, amikor az udvar és a rendek (illetve az országgyűlés) között alku folyik.

Március 24-én Deák Batthyányval együtt Bécsbe ment, hogy a miniszteri felelősségről szóló törvény ügyében alkudozzanak, illetve hogy a kormánylistát (Kossuth pénzügyminiszterségével) elfogadtassák. (Ennek részleteit Károlyi Árpád kutatásai tárták fel, ismeretességükől eltekintünk, csak Deákot idéz-

zük, aki így írt sógorának: „sokat futkostunk, kértünk, okoskodtunk, fenyegetőztünk (! – G. A.) a főhercegeknél; sükere fáradozásainknak nem volt ugyan tökéletes, de mégis reményt nyújt.”) Március 28-án tehát biza-kodva tértek vissza Pozsonyba, ám a másnap, 29-én érkezett leirat elosztatta reményeiket. A kormánylistát ugyan elfogadták, de a miniszteri felelősségről szóló törvényen, a bécsi megállapodásokkal ellentétben, számos változtatást kívántak: korlátozták volna a felelős minisztérium hadügyi, pénzügyi függetlenségét, fenntartották volna a királyi kancelláriát és így tovább. Széchenyi indítványára abban állapodtak meg, hogy csak akkor mennek Bécsbe, ha hívják őket. Deák ekkor – Széchenyi naplója szerint – kijelentette, hogy „beteg, nem tud Bécsbe menni”. (Nagyon jellemző ez Deák betegségének pszichoszomatikus vagy inkább politico-szomatikus voltára!) Amikor azonban néhány óra múlva távirat érkezett, amely konkrétan négy minisztert, közte Deákot, Bécsbe kérés, persze Deák is elindult, s aktívan részt vett a főhercegekkel folytatott vitában.

Nem tudjuk pontosan, mennyi volt e két bécsi *traktátuson* Deák szerepe, mennyire volt aktív, hogyan is érvelt Bécsben előbb március 25-26-án vagy másodjára, március 30-a éjjelén. A kijelölt miniszterek mindenestre, Széchenyi is ideértve, előzetes értekezéseik nyomán is, a lényegi kérdéseket illetően egységes álláspontot képviseltek.

A március 31-i leirat foglalta össze a kompromisszumot, amelyet a miniszterek, köztük Deák, a főhercegekkel kimunkáltak. A leiratot Pozsonyba hozó hajóra lépő politikusok, Kossuth, Deák, Eötvös (s persze a hajóval érkező István nádor) ismerkedett meg először a leirattal, amelyet Deák felolvasott. Ő nyilatkozott elsőnek. Szerinte, bár a hadügy némi csonkítást szenvedett, a leirat elfogadható, megtartja tárcáját, hogy a miniszteri hatalom „kiindulási pontul szolgálván, mindazt, mi még megadva nem volna, kezeik közé kerítsék”.

Néhány nappal korábban Deák még kétségek közt hányódott. Március 28-án írta sógorának: „Hazánk talán nagyobb veszedelmében soha nem volt. Oroszok nyomnak el bennünket, vagy ismét az ausztriai hatalom, vagy talán a legborzasztóbb anarchia, ezt csak Isten tudja! Minden pillanatunk bizonytalan.” A kétségek a Batthyány-kormány válságos helyzetében azután újra és újra előjönnek. Az országgyűlés lezárultakor azonban Deák még bizakodó. Április 7-én, a tízmilliók közlekedési alap vitája során, valóságos kormányprogramot fejt ki. Arról beszél, hogy az új kormány csak akkor tartja meg a bizalmát, ha szervez, beruház, munkaalkalmakat teremt. „Az államnak tehát dolgoztatni kellene még akkor is, ha a munka productív nem volna s kamatot nem adna, csupán azért, hogy élelmet adjon, s elégtelenség ne támadjon.” Egy ilyen kormány pedig a különböző társadalmi osztályok bizalmát megszerezheti, illetve megtarthatja.

Deák ezzel folytatja, továbbfejleszti a reformkori magyar liberalizmus szociális vonulatát: nem ér az véget a jobbágyfelszabadítással, annak elrendezésével. Az új felelős kormány nem csupán felvigyázó, „éjjeliőr” szerepet kap, mint a klasszikus liberalizmusban, hanem aktívan közreműködik egy virágzó gazdaság és társadalom megteremtésében. – Tudjuk, a történelem ennek megszervezésére nem hagyott időt.

Az igazságügy-miniszter

Deák, az igazságügyi miniszter címmel Molnár András szerkesztésében 1998-ban értékes tanulmánygyűjtemény jelent meg. Címével ellentétben ez a kötet nem csupán Deák igazságügy-miniszteri, vagyis 1848. április–szeptember közötti működését tárgyalja, hanem az egész 1848-as esztendőt áttekinti, sőt vissza- illetve előretekint 1847-re, 1849-re is. (Magunk Deák 1848-as politikai működését a későbbiekben tekintjük át.) Tárcájához szorosabban kapcsolódó tevő-

kenységét illetően, amelyet a jelzett tanulmánykötetben Dobszay Tamás foglalt össze, elmondhatjuk, hogy az 1848. évi igazságügy-minisztérium teljes létszáma alig haladta meg a negyven főt, megszervezése tehát nem lehetett nagy feladat – bár hasonló reszort a régi államigazgatásban nem létezett. Mivel pedig az áprilisi törvények nem rendelkeztek tétélesen a törvény előtti egyenlőségről, főként pedig érintetlenül hagyták a felsőbbióságok szervezetét, átalakításukhoz a kormánynak, Deáknak nem volt joga – ehhez újabb törvényekre lett volna szükség.

Az igazságügyi-miniszter Deák monográfusa, Sarlós Béla Deák minisztériumon belüli működéséből jőszerűen egyedülként a *sajtóesküdszéki rendelet* megteremtését emeli ki. A jogszabály meglepő gyorsasággal, április 29-én került kiadásra. Nem egyszerű rendeletről, hanem száznolc paragrafusból álló alapos kódexről van itt szó, perrendtartással, bírói szervezeti intézkedésekkel. Deák itt visszanyúlhatott a saját közreműködésével készült 1843. évi büntetőjogi javaslatához. A rendelet teljesen kikapcsolja a rendőri szerveket a nyomozásból, a vádlott javára szóló többszörös eljárási garanciákat tartalmaz, mellőzi az előzetes letartóztatást a sajtóesküdszéki eljárásból. A nyomozást „bűnvizsgáló bíró” végzi. Ezután dönt a közzévaló – akit ugyancsak a törvényhatóságok választanak – a vádemelésről. Így kerül az ügy a vádesküdszék elé, amely a perbe fogásról határoz. Ha sor kerül a perre, a közzévaló három nap alatt „vádlevelet” készít. A perben a komoly eljárási garanciák közé tartozik, hogy védőnek kell jelen lennie. A per nyilvános és szóbeli. (A liberális, értékelője szerint egyenesen demokratikus sajtórendelet 1867 után újra hatályos lett, s 1900-ig fennmaradván, magyarázza a dualizmus korának valóban elismerésre méltó sajtószabadságát.)

Deák nagy eréllyel fogott a rendelet életbe léptetéséhez, a sajtóesküdszék meg-
szervezéséhez. Május utolsó hetére ország-

szerte megalakultak az esküdtszékek. Habár Deákra nagy nyomás nehezedett sajtóperek indítása iránt (főként a nemzetiségi sajtó, azután a radikális *Marczius Tizenötödike*, végül Táncsics lapja, a *Munkások Ujsága* cikkei nyomán), Deák mindössze két sajtóper megindítására adott utasítást. Az egyik a *Marczius Tizenötödike* egy májusi álhíre volt, amely szerint a kormány István nádor királlyá kikiáltásának gondolatával foglalkozik – a kormány itt természetesen nem maradhatott tétlen. A másik Táncsics egyik – *Boldog Isten, hova jutottunk* című – augusztusban megjelent vezércikke volt, amely a király és a királyi család elleni sértéseket tartalmazott. (A megindított eljárások szeptember után természetesen nem folytatódtak.) Pedig a megyék számos esetben felszólították a kormányt, hogy „lázítónak” vélt cikkeik nyomán indítson eljárást, vagy máskor a nádor kérte, hogy egy földosztást szorgalmazó cikkekre vonatkozóan állapítsanak meg sajtóvétséget – Deák *ad acta* tette ezeket a kéréseket, mert szigorúan tartotta magát a még Kossuth által fogalmazott sajtótörvény azon megállapításához, hogy e véleményeknek *tetteire való felszólítást, felhívást* is tartalmazniuk kell ahhoz, hogy sajtóvétséget képezzenek.

A sajtórendelet kiadásakor és a sajtóvétségek értelmezésekor Deák korántsem mutatkozik „mérsékelt liberálisnak”, hanem inkább demokratának – noha félelmeit a korabeli tömegmozgalmakról, azok veszélyeiről, az „anarchiáról”, azután saját félelmeiről magánleveleiben egykorúan megfogalmazta. Mégsem kívánt más eszközökhöz nyúlni. Csak a képviselőház kötelezése nyomán, amely elrendelte, hogy a kormány nyújtson be „véstörvényszéki” javaslatot, készített egyet, de nyomatékkal jelezte, hogy a kormány maga ilyen nem kezdeményezett. „Én nehéz szívvel teszem e lépést, mert az ilyen törvény dictatori hatalmat ad, ez pedig alkotmányos országban kényes hatalom.” A

konkrét megoldásoknál itt is 1843. évi javaslataihoz nyúlt vissza, s mintaszerű tervezetet készített. A polgári jogelveknek megfelelően pontosan körülírta, hogy mely tényállások tartoznak a rögtönítelő bíraskodás alá, az eljárásban biztosította a szóbeliség, a szabad védelem elvét. A tervezet parlamenti tárgyalására akkor nem került sor – 1849 februárjában vették elő, s alkottak belőle rendeletet.

Ismeretesen Deák minisztériumához tartoztak a jobbágyfelszabadítással kapcsolatos, régi elnevezésben *úrbéri* ügyek is, ezekről most külön szólnunk.

Deák és a jobbágyfelszabadítás

Deák elvi-jogi szempontból indokoltan mondhatta az 1848. márciusi jobbágyfelszabadításról, hogy az állami kárpótlás is egyfajta „áldozat”, hiszen „áldozatot hoztak, nem ugyan egyesek értékéből, hanem a nemzet közös kincséből”. Vagyis – mai kifejezéssel – „az adófizetők pénzén” valószínűtlen meg a jobbágyfelszabadítást. De – tette hozzá – akkor, amikor polgárháborús fenyegetés volt a láthatáron, ezt a lépést meg kellett tenni, hogy az ország nyugalmát biztosítsák. Ámde – fejtegette később – ennek ára az, hogy a jobbágyfelszabadítás adott formája rést ütött a tulajdoni biztonságban. Ki fogja ezután tulajdonát olyképpen kockáztatni, hogy például birtokát kisbérlők kezére adja, amikor esetleg egy újabb felfordulás azokat is tulajdonossá teheti? Még áprilisban, amikor egyesek az országgyűlés végnapjaiban az úrbéres, tehát állami kárpótlással felszabaduló föld pontosabb meghatározását szorgalmazták, elégnék tartotta a törvény szövegezését – következésképpen ami nem tartozik a szorosabban vett úrbéres állományhoz, az a földesúré marad. (Már akkor is a szőlőterületek megváltása állott a viták középpontjában.)

1848 nyarán teljes heveséggel bontakoztak ki a földfoglaló mozgalmak. A parasztok többnyire vitatott jogállású földterületeket (irtványok, ún. maradványföldek),

illetve közös legelőket foglaltak el – egyértelműen földesúri (allodiális) területek ellen csak a rajtuk élő ún. majorsági zsellérek indítottak támadást.

A jobbágyfelszabadító nemesség iránti bizalom jeleként a befejezett tényeket előidézni akaró földfoglalási mozgalmak mellett paraszti kérvények százai érkeztek a kormányhoz (majd az országgyűléshez). Deák hozzákezdett a vitatott úrbéri kérdéseket illető törvényjavaslat kidolgozásához. Lényegében igyekezett a jobbágyfelszabadító törvény keretei között maradni, vagyis az úrbéres és nem-úrbéres jogállású földek pontosabb elhatárolására törekedett, de az állami kárpótlást érdemben nem terjesztette volna ki újabb területekre. A szőlőt (szőlődézmát) például tervezete szerint a volt jobbágyoknak kellett volna megváltaniuk. Viszont a parasztnak kedvezett, hogy vita esetén egészen a bíróság döntéséig kezükön hagyta ezeket a földeket. A majorsági zsellérek allodiális földre telepítését is a földesúrnak kellett bizonyítania, ha ez nem sikerült, úrbéresnek számítottak, s állami megváltás alá kerültek.

A törvényjavaslat vitájára csak a kormány lemondása után, szeptember 22-én került sor. A szőlődézmát – a szüret és Josip Jellasic hadainak közelségére való tekintettel – kivették a törvénycsomagból, és a jobbágyfelszabadítást továbbfejlesztve az eddigi szőlődézmát szedő földesurak állami kármentesítését mondták ki. Deák az „aggasztó körülmények” folytán méltányolni tudta ezt a döntést, bár maga nem szavazta meg. A vita az ún. majorsági zsellérek (allodiális földre telepített, jogilag nem úrbéres jobbágyok) megváltásáról folyt tovább. Deák hosszabb beszédben próbálta kimutatni, hogy az állami megváltás itt is helytelen, hiszen az országgyűlés „ajándékosztogat az állam közértékéből: s valamint igaz, hogy a szegény osztály iránt méltó figyelemmel kell lennünk, úgy más részről azt is meg kell kérdeznünk, hogy

midőn ajándékozunk, kiéből ajándékozunk? A magunk zsebéből egyedül? Éppen nem... hanem ajándékozunk az országéból, éppen azon zsebből, melybe a legszegényebb emberek véres verítéke foly be.” Ráadásul területileg is jövedelmeket csoportosít át a szőlődézmáról szóló döntés, hiszen „ajándékozunk a felső vidék értékéből, hol a szőlőnek híre nincs. S kinek? Ajándékozunk például Zalának, hol sok szőlő van.” Az ilyen „ajándékozások” nem teszik boldoggá a népet, viszont a még szegényebbekben szerzési vágyakat ébresztenek. Emellett a „tökepénzesek” sem jönnek az országba, ha látják a tulajdon körüli bizonytalanságokat. Egyszóval: „el kell kerülni azt, hogy az állam által történjék a kárpótlás és hogy ajándékozunk valamely osztálynak, mely nem szorult rá annyira, mint az, aki ajándékoz.” (Deák indítványa ellenére kimondták ekkor a majorsági zsellérek állami megváltását.)

Deák tehát a legfontosabb társadalmi kérdésben, a jobbágyfelszabadítás ügyében nem lépett túl a márciusi vívmányokon, és pedig azért nem, mert azokat maga is a politikai körülményekből fakadó kényszerként, parasztfelkelés fenyegetése folytán fogadta csak el, és nem tartotta továbbfejleszhető rendszernek – illetve: továbbfejlesztését veszélyesnek tartotta. A földesurak egyszeri összegben történő kármentesítését is utóbb irreális célkitűzésnek nyilvánította (tehetjük hozzá: némi joggal). Szerinte jobb lett volna – a realitásokhoz igazodva – egy mintegy húsz esztendeig tartó kárpótlási rendszer elfogadtatása.

Deák és az államjogi kérdés 1848-ban

Az áprilisi törvények közül az államjogi viszonyt szabályozó törvények, a miniszteri felelősségre vonatkozóak, mint láttuk, Deák közreműködésével születtek. E törvények Magyarország kapcsolatát a birodalom másik felével *lényegében* perszonális uniós alapra helyezték. (Amennyiben pedig e kapcsola-

tok szorosabbak voltak, azok az udvar követelésére, kompromisszumként kerültek a törvénybe.) Idéztük már, hogy e kompromisszumot is jó alapnak találta Deák ahhoz, hogy a „kezek közé kerítsék” azt, ami még szükséges. A minisztérium ezen a bázison kezdett működni, s nincs nyoma annak, hogy a Batthyány-kormány akármelyik minisztere az áprilisi vívmányok szűkítésén, feladásán gondolkodott volna. Egy ilyen döntés kényszerű alkalmá a bécsi kormány nyílt ellenforradalmi fellépése, a király által augusztus 31-én jóváhagyott ún. Wessenberg-féle emlékirat átadása után következett be, amely a pénz- és hadügyek újra Bécsben történő központosítását követelte. Batthyány és Deák ekkor Bécsben időzött, s a történetírás egy részének álláspontjával ellentétben nincs nyoma annak, hogy a pénz- és hadügyek akár csak részleges mértékű újra birodalmi központosításán gondolkodtak volna, sőt a bécsi minisztertanácsi jegyzőkönyvek bizonyítják, hogy az ilyen irányú kéréseket visszautasították. Az uralkodó bizalmát elvesztve – hiszen V. Ferdinánd azonosította magát a Wessenberg-féle emlékirat álláspontjával – a Batthyány-kormány szeptember 11-én lemondott. Deák átült a képviselői padokba, *de ott maradt*, továbbra is részt vett az országgyűlés munkájában. Ő figyelmeztetett arra, hogy a képviselőháznak szünetelene állandó együttmaradását kimondania, mivel a költségvetés elfogadásáig a házat feloszlatni nem lehet. Szeptember 22-én, amikor a Wessenberg-féle emlékirat a pesti képviselőház elé került, annak részletes vitáját Deák elutasította. Nem tárgyalunk addig – mondotta – „amíg az ellenség [Jellasic] az országból ki nem takarodik”.

Mint igazságügy-miniszter Deák nem kényszerült arra, hogy osztrák partnerével egyezkedjék, mivel a magyar igazságszolgáltatás már a 18. században teljesen elvált a birodalom másik felétől. A nagy politikai-külpolitikai döntések formálásában viszont

részt vett. Így például július 19-én belejavított (az addig a minisztériumában dolgozó) Szalay László frankfurti követnek készülő utasításba. A németekkel közlendő szövetségi ajánlat szerint „szláv támadás” (ott cseh, itt horvát) esetén százezer fős segédhaddal támogatják egymást. Deák itt közbeszúrta: „vagy a szláv elemmel szövetező más hatalmasság” támadása esetén is segítséget nyújtanak. A betoldást csak akként lehet értelmezni, hogy francia támadás esetén Magyarország megsegíti az egyesülésre készülő Németországot. A magyar részről megnyilvánuló deáki többlet-ajánlat az erőviszonyok pontosabb felmérésén alapult, s a szerződési javaslatot realiztikusabbá tette – hiszen a gyengébb félnek, a magyaroknak kellett többlet ajánlaniuk. Ezekben a napokban került sor az „olasz segély” nevezetes parlamenti vitájára, amelyben végeredményben a birodalmi kapcsolat létét vagy nemlétét, a *Pragmatica Sanctio* értelmezését vitatták. Deák – a kormánnyal megint egyezően – a *Pragmatica Sanctio* alapján elismerte Magyarország segítségnyújtási kötelezettségét külföldi esetére, s a kormány álláspontját védte a parlamenti vitában.

Augusztus 25-én a magyar kormány a horvátoknak nyújtandó messzemenő engedmények felkínálására határozta el magát. A törvényjavaslat kidolgozásával Deákot bízták meg, aki azt két nap alatt el is készítette. Az augusztus 27-i minisztertanács pedig még ezeken (az itt nem ismertetett) engedményeken is túllépett, amennyiben Horvátországnak megegyezés hiánya esetén a teljes különállást (a perszonális uniót) is felajánlotta.

A kormány lemondása után Deák országgyűlési képviselőként rendszeresen részt vett a képviselőház vitáiban (a jobbágyfelszabadítás, kárpótlás ügyében tett felszólalásait már ismertettük).

December 14-én Kossuth felkérésére elvállalta a büntető törvénykönyv megszer-

kesztését – ewel is az új végrehajtó hatalom és az önvédő háború iránti *elkötelezettségét* juttatta kifejezésre.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) az ideiglenes kormány működésében azonban nem vállalt szerepet. Márciusban még a miniszterséget is csak a rá nehezedő nyomás alatt vállalta el. A radikális, gyorsan változó, konszenzusteremtés helyett konfliktusokat érlelő politikai helyzet nem volt alkalmas arra, hogy politikusi képességeit kibontakoztassa. Politikai pályájának két csúcspontja, az 1839-1840-es és az 1861-es országgyűlés között Deák érezhetően elbizonytalanodott. 1848-ban nem talált magára. Ebből fakad 1848-as működésének bizonyos fokú ellentmondásossága: demokratikus irányú továbblépése a sajtószabadság terén, azután a dinasztikus alapokhoz való ragaszkodás mellett a merész – lényegében forradalmi – külpolitikai tervek támogatása, ámde parasztpolitikájának konzervatív volta, ugyanakkor a szociálpolitikai értelemben is aktív kormánypolitika hirdetése; végül a dinasztikus alapok megtartásával együtt a szabadságharc vállalása. Látta, hogy az országon belüli társadalmi-politikai kompromisszumok megteremtésére csekély, államjogi kompromisszum kimunkálására (a horvát vizslay kivételével) nincs remény. Sodródott az eseményekkel, s végül kisodródott belőlük.

December 31-én országgyűlési küldöttség tagjaként elvállalta, hogy fölkeresi Alfred zu Windisch-Grätzet, hogy kipuhatolják szándékait. A küldöttség megtapasztalhatta, hogy egyezkedésről szó sem lehet (*„unbedingte Unterwerfung“*). Ismeretes az is, hogy Windisch-Grätz Deák szabadon bocsátása feltételül szabta, hogy nem követi az országgyűlést Debrecenbe – így kapcsolódott ki Deák 1849 elején kényszerűen a politikából.

Mind a Batthyány-kormányban, mind az OHB működése idején Deák ugyanakkor nem simult harmonikusan a végrehajtó hatalom vezetőjéhez. Persze a ritka magánleve-

leiből kicsengő aggodalmaiban, félelmeiben alighanem minden minisztertársa osztozott. De ellentétek is kitapinthatóak. Június közepén fogalmazza meg először: „magunk között is van egymás iránt, legalább egy iránt, bizodalmatlanság”. Széchenyi naplóiból pedig számos helyet idézhetnénk, ahol Deák Batthyány vagy Kossuth politikája ellen tesz megjegyzéseket. De a konkrétumok megragadása a források hiánya, hiányossága folytán csak nehezen lehetséges. Június 7-én például egy miniszteri értekezletről jegyzi fel Széchenyi, hogy Kossuth azt indítványozza: „jőjön ide a császár vagy adjon teljhatalmat.” Amire rögtön az a bejegyzés következik: „Deák hevesen összetűz Kossuthtal.” Csak hogy a nap végén Deáktól azt idézi magyarul, hogy Kossuthhoz fordulva mondja: „mi mindig a Te politikádat követtük”. Mire Kossuth: „későn”. És hányszor találja Széchenyi Deákot Kossuth szállásán! Az állandó konzultáció, a vita mellett a megértés szándéka is ott lehetett kettejük között.

A különállás, amelyet Deáknak tulajdoníthatunk, valójában a minisztérium többségének a véleménye: Klauzál, Deák, Eötvös, Széchenyi tartozik egyúvé, valaminő „mérésékelt” vonalat követve. Velük szemben áll Kossuth és Szemere, s a két csoport között egyensúlyozik Batthyány, a miniszterelnök.

Sa politikai különbségek is éppen ennek a napnak, június 7-ének minisztertanácsi ülésén (Széchenyi naplójából) tapinthatóak ki: Széchenyi azt kéri, hogy „a centrumnak nagyobb figyelmet szenteljenek”, vagyis ne a közvéleményt uraló radikális politikára figyeljenek, mire Szemere és Kossuth azt válaszolja: „itt nincs mitől félni”, vagyis nem fenyeget városi tömeglázas vagy parasztfelkelés. Az utóbbiak, mint ismeretes, éppen azért remélték a tömegmozgalmakat kanalizálni, hogy irányt adnak neki, célokat tűznek ki vagy éppen mérsékelni próbálják azt (nemsokára, július 1-én megjelenik a közvéleményt befolyásolni hivatott *Kossuth Hír-*

lapja) – míg a másik csoport ezirányú elképzelések híján passzívan és mind nagyobb félelemmel követte a befolyásolhatatlannak hitt, túl veszélyesnek tartott radikális és népmozgalmakat.

A két, kormányon belüli csoport közötti másik nagy eltérés pedig, ugyancsak már ekkor, június 7-én kitapinthatóan, az államjogi válság kezelésében rejlik. Deákék mind az adott alkotmányos formákat, mind a dinasztia védernyőjét tekintve nem változtatnának a kialakult helyzeten: a stabilitást értéknek tekintik, a dinasztia megnyerésében reménykednek – kívárnának tehát. Kossuthék pedig keresik azokat a formai megoldásokat (például a nádor itt, június 7-én is felbukkanó teljhatalmát, vagy végső soron akár a dinasztia támogatását nélkülöző politikai képletek elfogadását); mivel az adott alkotmányos szerkezet válságkezelésre elégtelennek, a dinasztia támogatása nagyon is bizonytalannak

látszik. Olyan megoldást keresnek, amely erőgyűjtésre is alkalmas lehet, s kivárás helyett új helyzet teremtésére gondolnak, amely kivezethet a válságból.

Deákék politikája – mint ezt maga is megírta szeptember 22-én sógorának – kudarcba fulladt. Alternatíva híján (ha csak az anarchiát, a teljes felbomlást nem tartjuk annak) így lesz érthető, hogy Deák szeptember 11., lemondásuk után kívülről támogatja Batthyány ügyvezető kormányát, majd az Országos Honvédelmi Bizottmány politikáját.

1849 elejétől Deák már nem választja a passzivitást, hanem passzivitásba kényszerül. Később a kényszerből erény, Deákból a „passzív rezisztencia” politikusa lesz. De ez már életének egy újabb korszaka.

Kulcsszavak: *Deák Ferenc; 1848, jobbágy-felszabadítás, igazságügyminisztérium, áprilisi törvények, Batthyány-kormány*

